

החייילים המצריים - שבויי סיני

מאת "חוקר"

הקדמה

השכבות הנמוכות והבינוניות-נמוכות (יוצאי השכבות הבינוניות ומעלה לא נמצאו בין החוגרים. אותם אפשר היה למצוא במכלאת-השבויים השנייה - של הקצינים). כמובן, שעריכת המחקר היתה מותנית בנכונותם של השבויים, לשחק את המשחק ולהשיב למראינים. ואולם, בענין זה לא התעוררו בעיות מיוחדות. אף-על-פי-כן, לא יכול היה המחקר להגיע בתנאים הנתונים לדיק מדעי מוחלט. מנעו זאת מגבלות אוביקטיביות - קוצר הזמן שעמד לרשותו, חוסר תקדים ונסיון בעבודה מסוג זה וכן היסוסיהם של המרואינים להשיב על שאלות בנושאים אינטימיים ובנושאים אחרים בהם חששו שאמירת האמת עלולה להזיק להם, אם בעת היותם בשבי ואם לאחר שובם למצרים. גם המגבלות הברורות של מחנה-שבויים לא היה בהם כדי להקל. למרות כל אלה, דומה שתוצאות המחקר קרבו במידה רבה מאוד למציאות.

ציבור המרואינים נבחר כך, שהוא יצג גם כפריים וגם עי-רוניים*). ומבין כל קבוצה - כאלה שלמדו בבית-ספר וכאלה שלא זכו לכך. יצוין, דרך אגב, שלימד בבית-ספר לא הבטיח השכלה. נמצאו - וביחוד בין יוצאי הכפר - חוגרים שהשי-כלתם הסתכמה בחמש כיתות של בית-ספר יסודי, ואשר התקשו בקריאה ובכתיבה. שאלון המחקר נבחן תחילה באמי-צעות מחקר-זוטא שנערך בין קבוצת מרואינים קטנה. בעקבות נסיון זה תוקן השאלון. השאלון הסופי שהוצג לציבור המרואינים כלל למעלה ממאה שאלות, שבחלקן לא היו זהות לכל הנשאלים אלא הותאמו בנפרד לבני-עיר ולבני-כפר. השאלות נגעו בנושאים הבאים:

● רקע אישי - מוצא, השכלה, חברה, רקע כלכלי וחברתי של המשפחה.

* כשליש מן העירוניים המרואינים נולדו בכפר אך עברו העירה בעודם ילדים.

בחוברת "מערכות" קנ"ה פורסם מאמר על הקצינים המצריים אשר נשבו בעת מבצע "קדש". המאמר התבסס על התרשמותם האישית של החוקרים מן השבויים, התרשמות שנוצרה על סמך שיחות שניהלו עמם, וכתוצאה מהתבוננות בהתנהגותם במחנה השבויים. אך מאמר זה לא היה תוצאה של מחקר שיטתי. בעוד שעריכת מחקר כזה לגבי קצינים, ככל שהיתה רצויה, נמנעה מחמת סיבות שונות - נתאפשרה עריכתו לגבי החוגרים המצריים. כמובן שגם לגבי אלה נוצרה אצל החוקרים התרשמות אישית, אך יחד עם התרשמות זו ערכו מחקר סוציולוגי, לפי שיטות מדעיות, בעזרתם ובהכוונתם של אנשי האוניברסיטה העברית בירושלים. המגמה היתה לעמוד על דמותו של החייל המצרי ושל האדם המצרי, על אופקו הרוחני, על השקפת עולמו, על שאיפותיו ומאוייו וכמובן על יחסו לשירות הצבאי ולחיי הצבא. באותה הזדמנות נבחנו גם הגישה היחס אל נושאי-סוד אחרים אשר ישפיעו הרבה על עתידה של מצרים, כמו הגבלת הילודה והזדהותו של הפרט עם המדינה (לפי מיטב הידיעות טרם נערך מחקר סוציולוגי בהיקף כזה על מצרים). נראה גם, כי זהו מחקר ראשון מסוגו במחנה-שבויים איזה שהוא. חשיבותו המיוחדת למדינת ישראל היתה בכך שהוא אפשר להכיר מקרוב את בניה של ארץ שכנה שהמגע עמה נותק מאז מלחמת הקוממיות. חשיבות נוספת נודעה גם לצדו הצבאי של המחקר, שהרי באמצעותו הפכו עברנו החיילים המצרים מעובדה סטטיסטית לדמויות של בשר ודם שאת הלך רוחם ותגובותיהם אפשר להעריך בדיוק מתקבל על הדעת.

מספרם הגדול של השבויים אפשר לבחור מביניהם מדגם אשר יצג באמנות רבה למדי את החתך של החוגרים בצבא מצרים ובמקביל - את דמותו של המצרי בן ה-20-30 יוצא

- שאיפות אישיות ותקוות לעתיד הילדים.
- היחס לדת, למדינה ולמשטר הנוכחי.
- הגבלת הילודה.
- היחס לצבא — משמעת, יחס למפקדים, חיי חברה ותרבות בצבא, התנהגות בקרב, הזדהות עם מטרת הצבא, היחס למערכת סיני.
- התמורות במצרים מאז ההפיכה ויחס הפרט אליהן — בשטח המדיני, החברתי, הצבאי, המוסרי, הכלכלי וכו'.
- הערכת מדינות ערב והיחס אליהן.
- הערכת המעצמות הגדולות והיחס אליהן.

בסקירה זו יובאו בתמצית עיקרי הדברים מתוצאות המחקר, שיש להם השלכות על כושרו של ההייל המצרי ורמתו. תובא רק הדעה השלטת או האופינית, שהרי קצרה כאן היריעה מלפרט גם דעות של מיעוט או של פרטים למרות העניין שבהן. לבסוף חשוב להדגיש, שהמחקר נערך בשנת 1956 ושתוצר אותו נכונות לגבי אותה שנה. מאז חלפו שמונה שנים. הצעירים המצריים המתגייסים היום, בשנת 1964, התחנכו תחת צילו של משטר ההפיכה ולמדו לפחות תקופה מסוימת בבתי-הספר של משטר זה. לא מן הנמנע, שהחינוך שהושקע שינה את דמותם של החיילים המצריים. אולם אדישותו ושמרנותו של הפלאח המצרי היא מן המפורסמות (והיא באה לביטוי גם במחקר הנדון כאן), לכן קשה להניח, שהשנים שחלפו מאז המחקר היה בהם כדי להביא לשינוי יסודי.

רקע סוציאלי של המרואינים ושאיפותיהם לעתיד

המרואינים היו בני משפחות גדולות שמנו 5—6 ילדים. ניכר היה שהם קשורים מאוד למשפחתם — להורים, לאחים ולאחיות — ורואים בה גורם מכריע בחייהם, מעין אגודה לבטוח הדדי. הנשואים שביניהם לא דאגו לנשותיהם וילדיהם ובטחו בכך שמשפחתם היא אשר תדאג להם. דאגה משפחתית זו מונעת גם הינצרות של בעיות סעד בצבא, וזאת למרות שחיילים רבים הם יוצאי שכבות מעוטות אמצעים. עריקות, במידה שקרו בשל סיבות משפחתיות, הן לפי דבריהם תוצאה של געגועים לבני משפחתם ולא נבעו מסיבות סעד.

כל המרואינים היו דתיים ומאמינים, וראו בדת את הגורם החייב להנחות את הפרט בהתנהגותו. מתוך גישה זו הוערכו על ידם מנהיגים מדיניים גם על פי מידת דתיותם (ולפי אמת מידה זו זכה נאצר לציון גבוה). יחד עם זאת לא כולם דקדקו בשמירת מצוות מעשיות. בניגוד לדתיותם כפרטים, סברו כולם שדת אינה צריכה ואינה יכולה לשמש גם יסוד לנהול המדינה («אי אפשר לנהל מדינה על-פי הקוראן»). ואכן, אחת הסיבות בגללן הובעה התנגדות ל«אחים המוסלמים» היא רצונם להשליט את הדת בחיי המדינה.

רוב המרואינים המשיכו לעסוק במקצוע אביהם מבלי להעלות כלל על הדעת שאפשר אחרת. לא היו להם גם תכניות לשינוי התעסוקתם*. במידה שהובעו תקוות להתקדמות — הן התבטאו בהרחבת בית המלאכה, תוספת קרקע וכיו"ב. הם חלמו על כך שבניהם ילמדו בבי"ס תיכון, יתקדמו, וטוב

מכל — שיהיו פקידים (מקצוע הפקידות נראה לכולם כתעודה לעמדה חברתית גבוהה) או מורים. כמובן שלימוד מקוה זה אינו בגדר לימוד תורה לשמה. מטרתו היא הכנת קרדום לחפור בו. עם כל הערכתם הפנה לחינוך ולהשכלה כשלעצמם, הרי ראו בה רק כרטיס כניסה לשכבה חברתית וכלכלית גבוהה ומעל הכל — פתח למקצוע הפקידות. צעירים לאומנים אחדים ראו ברפואה ובהנדסה מקצועות שיש לשאוף אליהם («מקצור עות אלה. השוים למצרים»). אך ראו את השתם כמעבר ליכולתם. אחדים ממשרתי הקבע ומהלאומנים הזכירו גם את הקצונה כדרך התקדמות רצויה לבניהם.

פרט. הראוי. לציון הוא, שהפלאחים שבין המרואינים רצו שבניהם ימשיכו להיות עובדי-אדמה. הם הסתפקו בכך שהבנים ילמדו קרוא וכתוב, שהרי איכר אינו זקוק ליותר מזה. מתוך דברי הפלאחים התברר שהכפרי — גם הכפרי האמיד — עובד קשה. חיינו חדר-גוניים ונסיעותיו לעיר — נדירות.

חקירת שבוי „טר”

דרישותיהם החומריות של כל המרואינים ומאווייהם לשיפור רמת חייהם היו צנועות. הן נגעו לתזונה, לביגוד ולבילוי. רמת ההשכלה של רובם הייתה נמוכה למדי (למעלה מעשרה לא ידעו להזכיר שמה של ארץ ערבית ולו גם אחת. לאזני רבים היו שמותיהן של ארצות ערביות אחרות זרות לחלוטין!). המשׁקים שבשירות קבע השתייכו לשכבות דומות לאלה של הטוראים, אלא שהם, המשׁקים, למדו שנים מספר בבית-ספר יסודי ורמתם הייתה גבוהה מזו של הטוראים.

תודעה לאומית ויחס למדינה

התברר שהמרואינים הזדהו בעיקר עם סביבתם הקרובה — המשפחה והכפר. המדינה הייתה לגביהם מושג מופשט ורחוק, היא עסקו של השלטון ולא של הפרט. רק לבודדים הייתה מידת הזדהות גדולה יותר עם מצרים. פרט בולט: השבויים ראו עצמם כמצרים ולא כערבים (נקודה זו בלטה, אגב, גם בדבריהם של הקצינים השבויים — ראה «מערכות קנ”ה»).

מיעוט ההתענינות בעניני הלאום היה מפתיע. נמצאו בודדים שאף לא ידעו על סילוקו של פארוק מן השלטון! יחד עם כל

* יוצאי דופן בענין זה היו אנשי צבא-קבע אחדים שרצו לעזוב את השירות עם תום החווה שלהם.

אלה ראו האנשים את מולדתם כמדינה גדולה ורבת עצמה שאפשר לבטוח בה (עשרה חשבו שמצרים היא המדינה החזקה ביותר בעולם).
 התבלטה גישה חיובית למשטר הנאצרי. גישה זו היתה בחלקה כמוכן תוצאת המסורת המצרית של הערצה אוטומטית של השליט העכשווי, או כפי שהתבטאו בחקרים: „מעריכים את נאצר משום שכולם מעריכים אותו“. התכונה האופיינית לתושבי עמק הנילוס מני אז, התכונה של כניעה לכל מרות באשר היא מרות — ראש המשפחה, השליט, המפקד הצבאי — הורגשה גם כאן. ברם, צוינו בכנות גם ההישגים של המשטר — ביטול המפלגות, סילוק השחיתות, חינוך חינוך, פעולות הפיתוח והתברואה והמאמץ להגברת הצדק הסוציאלי והשוויון (למשל: „בימי פארוק היה לעשיר טוב ואילו העני היה מדוכא לחלוטין. היום יכול העני לטעון נגד העשיה בבית המשפט בקול רם“).
 בהקשר זה מן הראוי להזכיר את ההערכה הרבה שהובעה לנגיב. בסולם הצינונים הוא עלה אף על נאצר! הוא תואר כ„איש טוב“ בעוד שנאצר תואר כ„איש קשה“.

יחס לצבא ולשירות בו

המרואנים ראו הכרח בשירות צבאי, אך היו מאושרים אלו יכלו להשתמט ממנו באופן אישי (ואפשרויות ההשתמטות מועטות כנראה). בני עניים גילו, שנהנו מתנאי החיים הנוחים בצבא — מזון טוב, מיטות ומזרונים ועבודה מעטה — והיו תמימי-דעים שהחיים בצבא קלים מאלה שבבית.
 חיילים שבאו משכבות אמידות יותר, נהנו פחות. חסרו להם הבילוי והמתרות להם היו רגילים. ואולם גם אלה וגם אלה לא חבבו את המסגרת הצבאית, סבלו ממנה, מהמשמעת הנת בעת בה ומהגעועים למשפחה („קשה להיות בצבא, כי כל אחד אוהב להיות חפשי ולא קשור לפקודות“). עם זאת הדגישו שהמדים מעוררים יחס של כבוד בקרב האזרחים והתגאו בהם. רק אנשי הקבע גילן אמביציה לעליה בדרגה, אך גם הם היו שותפים ליחולם של אנשי החובה ל-Soft Job, לכסא נוח במשרד. אצל החיילים ניכר שלא חשו באחריות אישית לצבא והתענינו אך מעט בנעשה בו. אדישות זו כפרטים, עמדה בסתירה לראיתם את הצבא המצרי כולו כצבא חזק שחייליו טובים ויודעים לסבול — תודעה שהוקנתה להם על-ידי התעמולה הרשמית.
 תשובות הנחקרים הוכיחו שלא קיימים יחסי חברות בין החיילים ושאינו חיי חברה ביחידות. המראנים התרשמו שלהת-חשבות בזולת לא נודעת חשיבות מרובה, ולעצם המושג חברות אין משמעות רבה. התידודיות נוצרו בעיקר בין יוצאי סביבה אחת — אותו כפר או אותה שכונה עירונית.
 המגע בין טוראים לקצינים כמעט ולא קיים, אף כי היתה לחוקרים הרגשה כי בענין זה של חיץ בין החייל לקצין חלה תווזה מסוימת להתקרבות. קיימת הערכה לקצין בשל דרגתו ולא בשל תכונותיו כאדם. ענין „חיבה“ אינו מתעורר כלל. מענינת היתה ראיתם את הקצין כלוחם. החוגרים שנחקרו

ראו את המלחמה כענין הנמצא באחריותו. הצלחה בלחימה היא הצלחה אישית של הקצין ועל כן מצפים ממנו שילחם. ואולם אין מצפים ממנו לגבורה אישית, ולא היו כל תרעומות על קצינים שנטשו את יחידותיהם וברחו. אם הקצין מוצא לנכון להפסיק להילחם — מותר לו ואיש לא ציפה ממנו שישאר עם פקודיו.

הם הדגישו את הפער החברתי שבין הקצין לטוראי („הקצין משכבה גבוהה יותר“). מתן שירותים אישיים לקצין לא עורר, בדרך כלל, התנגדות — נוהג זה של מתן שירותים לא חרג ממה שהיו רגילים לו בחיים האזרחיים. „אין שוויון בעולם, נחוצות שכבות“. הם לא ראו בעין יפה את המשטר המקובל בצה"ל ואת היחסים השוררים בו בין הדרגות. התחברות הקצין עם חייליו נראתה להם כמערערת את המשמעת, ואלו את ה„דיסטנס“ בין הדרגות השונות קיבלו כתופעה רצויה. „קצין שיתחבר עם חייליו מביא לכך שלא יצייתו לו“. היו שצטטו אף מהקוראן — „גם אצבעות היד אינן שוות“. ה„דיסטנס“ נובע לא רק מן הדרגה, אלא גם מהפער ההשכלתי (כולם הסכימו שתנאי ראשון להשתייכות לקצונה היא

מכלאת שבויים

ההשכלה) וכן מן הפער החברתי — „הקצין הוא יוצא שכבה מכובדת, והחוגר לא היה מתחבר אתו, אף אם היו שניהם אזרחים“.

הנחקרים לא הבינו את מהות תפקידו של קצין. הם הבינו רק שטוב להיות קצין. משנשאלו מהו קצין טוב התקשו להשיב. התשובות נגעו בעיקר להשכלה; מש"קים הדגישו גם את כושר השליטה. יחד עם זאת ציינו רבים שבימי פארוק

(^א) ראוי להזכיר את תגובתו של סמל מחיל-הים, שעה שנתבקש לשבת על-ידי הקצין הישראלי החוקר. תחילה לא הבין את כוונת החוקר, אמר: „אני משרת זה 16 שנים בצני המצרי וטרם הזמיני קצין לשבת לידו“. לעומתו תמהו חיילים אחרים לאחר הראיון: „כיצד ישב חייל כשקצין עומד?“. או: „אם אין מכבדים את הקצין אין סדר בצבא!“

(^ב) היחס לדרגה נשמר אף במחנה השבויים. לא פעם קרה שעשרות חיילים שניצבו לאורך גדרות המכלאות הצדיעו למפקדם — הקצין, שעבר בדרכו לרופא או למחסן הציד.

(^ג) מן הראוי להזכיר כאן, שבמקביל התקשו גם הקצינים בהגדרת הדברים העושים את החייל ל„טוב“. בין התכונות שמנו נעדרו אלו להן נוהגים אנו ליחס חשיבות מכרעת (כמו יזמה ותושיה).

(^ד) רק אצל משכילים בודדים הורגשה התנגדות למשטר דיקטטורי — התנגדות שלא היה לה בכלל מקביל אצל הקצינים השבויים.
 (^ה) מענין לציין שעבודת המשרד נראתה להם לא רק כנוחה, אלא גם כחשובה ביותר בצבא.

היו הקצינים גרועים, ואילו עתה ב־1956 הם מתאימים לתפקידיהם ומתקדמים על פי השכלתם ופקחותם. מידת הזדהותם של מש"קים בשירות קבע היתה יותר רבה. מש"קים בכירים הדגישו שבינם לבין הקצינים מבדיל רק הפער ההשכלתי. הם שללו בחריפות שויון עם נמוכים בדרגה. דרגתם הצבאית היתה בשבילם עליה בסולם הדרגות החברתי וכולם היו מעוניינים בהבלטתם. כתוצאה מכך הבלטו בעיקר את מעמדם והרבה פחות את תפקידם. מעמדו של המש"ק בעיני הטוראי נכבד, גם בשל העובדה שהמש"ק הוא הדרג הפיקודי היחיד כמעט שלחייל ישנו מגע עמו.¹

התנהגות בקרב

הציות המאפיין את החייל המצרי נמשך גם בקרב. נוכחותה של סמכות פיקודית — היא זה קצין או מש"ק — הנה בעלת חשיבות ראשונה במעלה. כשיש פקודה להילחם — נשמעים לה, כשהיא חסרה או כשאין מי שיתן אותה — אין נלחמים. רב־סמל אחד ביטא זאת כך: „לא הייתי נלחם בלי קצין. הקצין הוא הנותן את הפקודות“. היוזמה היא מן החייל והלאה, או כדברי אחד המ"כים: „הייתי נלחם בלי קצין, אך לא בלי פקודות“. אם הקצינים בורחים — אין ברירה אלא להיכנע.² אמנם, הפאסיביות והרגלי הציות מונעים מצד שני כניעה או בריחה ללא פקודה.³

הדאגה לפצועים צריכה, לדעתם, להיות מוטלת על המנגנון הצבאי, על חובשים הפועלים לפי פקודות. החייל הבודד אינו חייב לשאת בנטל זה. „אסור לעזור לפצוע, לשם כך יש חובשים“. כל איש חייב למלא בראש וראשונה את תפקידו או כדברי אחד המרואינים: „העיקר הוא הקרב עצמו. פצוע קשה נעזב, כי אין מה לעשות בו“. כל חייל חייב לדאוג לעצמו במלחמה, מן הדאגה לזולת הוא פטור. „אילו נפצע לידי חבר, לא הייתי עוזר לו. במלחמה כל איש אומר: „מה אכפת לי“, יחד עם זאת ציינו הנשאלים שידיד אישי טוב (עפ"ר בן אותה סביבה במצרים) היה עוזר להם אילו נפצעו. מעטים, משכילים יותר, דיברו על חובה לסייע לפצוע. רוב הנחקרים לא ציפו לעזרה במקרה שהם היו נפגעים; „חברי לא יכלו לקחתני לו נפצתי, כי כל אחד מהם חייב להיות במקומו“.

יחסי ישראל-ערב

הרבה כפריים מחוסרי השכלה לא ידעו דבר על אודות ישראל („לא שמעתי על ישראל“, „איני יודע מה זה ישראל“,

¹ ההתנגדות לשויון עם נמוכים בדרגה הורגשה יפה גם אצל הקצינים הבכירים ביחסם לקצינים הוותרים.

² המש"קים גילו מידת שליטה נאה במחלקות של שבויים שהועמדו תחת פיקודם לצורך ביצוע עבודות במחנה. הם היו מארגנים אותם מיד בשלשות ומצעידים אותם בסך עם פקודות „שמאל ימין“ רמות. בלי ספק שנעזרו בכך גם על־ידי המשמעת המוכנית ממש שגילו פקודיהם ההייליים.

³ נתכן שהיה בכך גם רצון לתרץ את הכשלון האישי שבכניעה. ניסיון דומה — אם כי בכיוון הפוך — נעשה על־ידי קצינים מספר שהאשימו את חייליהם בבריחה.

⁴ מתוך כך מוסברים גם כושר עמידתו ועקשנותו של החייל המצרי בקרבות הגנה. כושר זה הופגן לא פעם במלחמת הקר ממיות (חוליקאת, פאלוגיה, משטרת עיראקיסואידן) וכן במבצע „קדש“ (אום־כתף, מיצר המיתלה).

„ככפר שלי לא שמעו על ישראל“). בכל הקבוצה הכפרית הורגשו חוסר ידיעה ואדישות מוחלטת לנושא הישראלי ולענין המצרי בו. המושג „ציונות“ מוכר ומעורר רתיעה פיסית. כמו כן אין יודעים מה משמעותו, אך בהכרתם הוא התממשות כל הרע בעולם.

אלה שידעו על קיומה של ישראל קיבלו את ידיעתם בעיקר ממקורות ההסברה בצבא. בסך הכל ידעו 25 אחוז מן הנשאלים למסור לפחות עובדה בסיסית אחת על ישראל. רבים שמעו על מלחמת הקוממיות, אך בעובדת התבוסה המצרית הודו רק בודדים.

ישראל הצטיירה בעיניהם כמדינה קטנה וחלשה. על כן גם הושפעו כל כך מעצם ההפתעה של התקפה ישראלית עליהם. התקפה שבאה מצד גוף עליו סופר להם שאין לחשוש מפניו (אם כי חששו מן השבי, שהרי הוסבר להם שבשבי ישראל הם צפויים לעינויים). מענין לציין שבודדים מן הנשאלים מסרו גם עובדות חיוביות על ישראל, כמו רמה תרבותית גבוהה, שויון ודמוקרטיה, שויון זכויות לאשה, נכונות כל העם לאחוז בנשק ועוד. היו שאף הזכירו את רצון השלום עם ישראל. לעומת המיעוט של ידיעות בסיסיות על ישראל בלטה ידיעה יותר טובה על הסכסוך הישראלי-מצרי. פרט מענין הוא שכאחד הגורמים שהביאו למלחמת־סיני ציינו את ענין המעבר בתעלת סואץ, אלא שחשבו שהבעיה היתה נעוצה בסירובה של ישראל לשלם את אגרת המעבר. על כן הציעו את התרת המעבר על בסיס מסחרי, כך ששני הצדדים ימצאו מרוויחים...

כגורמי סכסוך הוזכרו הפחד בפני מגמות התפשטות ישראליות ובעיית הפליטים. כשליש נגע בנושא הפדאיון, אך מיהר להסביר שאלה אינם מצרים, אינם חיילים סדירים וכו'.

אם כי הרוב המכריע טען נגד ישראל, הרי לא חייבו מלחמה נגדה. להיפך, לא מעטים הביעו דעות לשלום. היה בכך לא רק כדי לסבר את אוזני החוקרים אלא גם ביטוי לחוסר התוקפנות האופייני למצרים...

לסיכום: איבתו של ציבור המרואינים לישראל היתה מבוססת על פחד בפני הבלתי ידוע. היא נזונה מההסברה הרשמית ואולי במידת־מה גם מעקרונות דת. יחד עם זאת נמצאו 20 מתוך 120 הנשאלים אשר הביעו תקוה לשלום עם ישראל. היו נוספים שהביעו התנגדות כללית למלחמה משום הסבל שהיא גורמת ומשום ששני הצדדים מפסידים בה מבלי שנפ־תרת על־ידה בעיה איזו־שהיא. למרות הנסיבות המיוחדות של המחקר ורצונם הטבעי של הנחקרים להחניף לחוקריהם־שוביהם מותר להניח שהדברים משקפים לפחות שאיפות אישיות של הנחקרים ורצונם בשלום.

גם בקשר לענין זה — כמו בקשר לכל האחרים שהוזכרו במחקר ובסקירה זו — יש לזכור שהעדויות הן משנת 1956. מאז נזרע ומופץ ללא הפסק ארס תעמולתי אנטי־ישראלי בכל אמצעי התקשורת המדיניים. באיזו מידה נקלט ונבט זרע ארסי זה — איננו יודעים!

⁵ רק שניים ידעו שהציונות הקימה את המדינה. רק שלשה שמעו על קבוץ גלויות.